

**Семантико-словотвірні особливості
суспільно-політичних інновацій
у мові засобів масової інформації
(на матеріалі періодичних видань 2005–2009 рр.)**

Пономаренко Валентина, Ляхова Оксана. Семантико-словотвірні особливості суспільно-політичних інновацій у мові засобів масової інформації (на матеріалі періодичних видань 2005–2009 рр.). У статті проаналізовано семантико-словотвірні особливості суспільно-політичних інновацій у мові мас-медіа. Визначено основні способи словотвірної номінації досліджуваних одиниць, зокрема встановлено найпродуктивніші з них. Виявлено випадки множинності словотвірної структури, розходження формальної і семантичної мотивації. З'ясовано особливості okazіональних новотворів у мові засобів масової інформації.

Ключові слова: інновація, намінування, способи словотворення, okazіоналізм, фразеологічність семантики, множинність словотвірної мотивації.

Пономаренко Валентина, Ляхова Оксана. Семантико-словообразовательные особенности социально-политических инноваций в языке средств массовой информации (на материале периодических изданий 2005–2009 гг.). В статье проанализированы семантико-словообразовательные особенности социально-политических инноваций в языке масс-медиа. Определены основные способы словообразовательной номинации изучаемых единиц, в том числе установлены самые продуктивные из них. Выявлены случаи множественности словообразовательной структуры, расхождения формальной и семантической мотивации. Установлены особенности окказиональных новообразований в речи средств массовой информации.

Ключевые слова: инновация, номинация, способы словообразования, окказионализм, фразеологичность семантики, множественность словообразовательной мотивации.

Ponomarenko Valentyna, Lyakhova Oksana. Semantic and Derivative Peculiarities of Social and Political Innovations in the Mass Media Language (based on periodicals of 2005–2009). The article is dedicated to the analysis of semantic and derivative peculiarities of social and political innovations in the mass media language. The major ways of derivative nomination of the units under study have been defined, in particular the most productive ones have been determined. Cases of the derivative structure plurality, discrepancy of formal and semantic motivation have been outlined. Peculiarities of occasional neologisms in the mass media language have been revealed.

Key words: innovation, nomination, derivation ways, occasional word, phraseological semantics, derivative motivation plurality.

Лексичний склад української мови не є сталим, як і саме життя. Він постійно змінюється, у середньому, як стверджують дослідники, на 25 відсотків кожні 10 років [5:15]. Часто появою нових лексем є мовотворчість на сторінках мас-медіа, проте в деяких випадках публіцистика лише фіксує інноваційні одиниці, що вже виникли й функціонують у живому мовленні.

Вивченням процесів оновлення словникового складу української мови займаються такі дослідники, як Д. Баранник, Д. Мазурик, Л. Мацько, Л. Струганець, О. Тараненко [1; 4; 5; 9; 10] та ін. Значну увагу мовознавці приділяють зокрема й аналізу лексико-семантичних змін у мові засобів масової інформації (О. Стишов, А. Нелюба, О. Шаповал, Т. Коць, С. Лук'яненко тощо) [7; 8; 6; 11; 2; 3]. Такі дослідження дають змогу визначити шляхи і способи збагачення словникового складу української літературної мови, виявити тенденції сучасного номінування та його можливості в позначенні нових предметів і явищ суспільного життя.

Проблема інноваційних процесів у мові засобів масової інформації потребує подальшого детального вивчення, оскільки саме вона, за висловом О. Стишова, є однією з найдинамічніших: у ній досить помітно й на відносно короткому часовому відрізку засвідчуються зміни, що відбуваються в усіх сферах життя суспільства [7:7]. Метою нашої розвідки є з'ясування семантико-словотвірних особливостей суспільно-політичних інновацій у мові мас-медіа.

Причин появи інноваційних процесів у сучасній українській мові багато. До екстралінгвальних чинників зараховуємо насамперед демократизацію суспільства, відсутність цензурних обмежень для авторів публікацій, розширення контактів з іншими мовними системами, всевладдя мережі Інтернет, а також постійні зміни в суспільно-політичному житті України, які не можуть не викликати й еволюції словника, що їх обслуговує. Здебільшого дослідники вказують на хвилеподібний розвиток суспільно-політичного номінування, спадання його в міжвиборчі періоди та зростання в пік виборів. Крім екстралінгвальних, важливу роль в інноваційних процесах відіграють інтралінгвальні чинники. Найактивніше в останні роки виявляє себе, за термінологією А. Нелюби, С. Єсперсена, закон мовної економії, або закон економії мовних зусиль, за А. Мартіне [6]. Його дія виявляється у відборі мовцем у певній ситуації найраціональніших для досягнення мети комунікації мовних засобів. Тож на шпальтах газет та журналів з'являється велика кількість запозичень, складних слів,

різноманітних скорочень, які є заміниками довгих і незручних для вимови та слуху словосполучень. Крім цього, важливою є також внутрішня потреба самої мови в називанні явищ і предметів, тобто породжувальна функція мовної системи як такої.

Постійна потреба мови в номінуванні нових реалій суспільного життя народу пов'язана з таким розділом мовознавства, як мовна номінація (ономасіологія).

У лінгвістиці побутує багато визначень поняття номінації, але всі вони відображають поділ на вузьке і широке розуміння терміна – *номінація* як називна функція мови та *номінація* як сам процес називання. Виділяють різні типи номінації (пряму (первинну) й опосередковану (вторинну); узуальну (загальномовну) й okazіональну (індивідуально-авторську); а також словесну, синтагматичну, фразову; семантичну, словотвірну, синтаксичну тощо). Проте основним способом номінації у сучасній українській літературній мові є словотворення.

Проаналізувавши суспільно-політичні інновації в мові засобів масової інформації за 2005–2009 роки, ми з'ясували, що найпродуктивнішим способом творення цих лексем є суфіксація. Найчастіше інноваційні одиниці постають унаслідок додавання до відповідної основи суфіксів та їх аломорфів **-ець** (*тимошенківець, імперець, виступовець, відібранець, даківець*), **-ник** (*розчарувальник, оперник, самооборонник, еменесник, маршрутник*), **-ист (-іст)** (*путчист, порист, піарист, аукціоніст, рекламіст*), **-ість** (*узнаваність, гутаперчевість, коаліційність, ліквідність, непотоплюваність*), **-изм/-ізм** (*циклонізм, трудовоголізм, антисексуалізм, журналізм*), **-ств(о)/-цтв(о)** (*мажорство, балогівство, ясновидство, антикорожерство*), **-нн(я)** (*уложення, таксування, спонсорування, розлюднення, переформатування*). Виділяємо також суфікси, які беруть участь у творенні лише одного чи кількох номенів: **-ій** (*елітарій*), **-атор** (*фальсифікатор, адаптатор*), **-ад(а)** (*ющенкіада, коаліціада*). Значно рідше за інші виявляють словотвірну активність суфікси на позначення істот жіночої статі, проте суспільні процеси – участь жінок в управлінні справами державного значення, їхня активна економічна діяльність тощо – відбилися на все частішому творенні таких назв (*балотриса, регіоналка, прем'єрка, мільйонерка*).

Префіксальний спосіб творення, порівняно із суфіксальним, відзначається значно меншою активністю. Останні роки засвідчують зростання продуктивності запозичених префіксів, однак серед твірних основ перевага надається питомо українським. До творення зафіксо-

ваних нами суспільно-політичних інновацій були залучені префікси та префіксоїди іншомовного походження **анти-**, **квазі-**, **пост-**, **екс-**, **нео-**, **псевдо-**, **екстра-**, **мега-**, **полі-**, **супер-**, **ультра-** та питомо українські префікси **не-**, **недо-**, **над-**, **пів-**, **напів-**. Найпоширенішими в мові засобів масової інформації є запозичені суфікси **анти-** (*антикомуніст, антиколектор, антикорупціонер, антипіар, антирекорд*) та **екс-** (*екс-генпрокурор, екс-міністр, екс-прем'єр, екс-столиця, екс-посада*). Продуктивним способом творення нових субстантивів є також префіксація з питомо українськими формантами **не-**, **недо-**, **пів-**, **напів-** (*непідтримка, недоідея, півмера, напівокупация*).

Численну групу становлять деривати, що постали внаслідок складання: складна суфіксація більш продуктивна для номінації осіб, а чисте основоскладання — для абстрагованих понять. Зауважмо, що більшість таких новотворів відзначається ідіоматичністю семантики (*трояндоносець* — не той, хто носить троянду, а «прихильник СПУ, однією із символік якої є зображення троянди», *грантожер* — не той, що «їсть» гранти, а «особа, яка будь-що намагається стати здобувачем гранту»). Складна суфіксація продукує здебільшого стилістично забарвлені номени (*заїдист* «прихильник виборчого блоку “За єдину Україну”, *навуходоносор* «особа, що доносить на вухо», *попендикулярність* «відверто байдуже ставлення до чогось чи до когось»: «Тобто наявна очевидна **«попендикулярність»** сценарного і постановочного крою» (Дзеркало тижня, 7/09, с. 16)), у той час як творення номенів на основі чистого основоскладання не супроводжується додатковими експресивними відтінками в семантиці новотворів (*держфункціонер, бізнесжертва, політділок, партначальник, стабфонд*). Останній спосіб словотворення продукує активне функціонування так званих аброморфем (лексемо-морфем) **літ-**, **теле-**, **адмін-**, **держ-**, **політ-** (*літсайт, телев'язень, адмінбудинок, держфункціонер, політділок*) тощо. Активізація процесів інтеграції українського суспільства в Європу зумовила зростання дериваційної ролі скороченого компонента прикметникового походження **євро-** (*євролюдина, єврофункціонер, євровіник*). У сучасному номінуванні поширені також такі способи основоскладання, як зрощення (*кінобомонд*) та юкстапозиція (*медіа-ресурс*).

У мовотворчість журналістів увіходить відносно новий та незвичний спосіб творення – усічення, хоча не всі мовознавці визнають його самостійність, називаючи різновидом абревіатур, морфонологічним явищем тощо [6]. Однак висока дериваційна активність усічень

дає нам підстави констатувати, що це самостійний спосіб словотвору. Найпоширенішими на сьогодні є відантропонімні усічення – від прізвищ відомих суспільно-політичних діячів. Прикметним є те, що іноді основа усикається до двох і навіть однієї літери: *Руслан Боделан* — *Бодя* (д/д'), *Михайло Добкін* — *Доба*, *Віктор Янукович* — *Яник* (у/и), *Віктор Ющенко* — *Ющ*, *Володимир Путін* — *Пу*, *Юлія Тимошенко* — *Ю*. Інші відіменникові усічення – це особові і неособові назви: *адміністратор* — *адмін*, *логіст* — *лог*, *спеціаліст* — *спец*, *дисертація* — *дисер*, *фестиваль* — *фест*. Фіксуємо й відприкметникові усічення: *автохтонний* — *автохтон* «автохтонний, первинний мешканець на певній території», *донецький* — *дон* «представник чи прихильник Партії регіонів, яка традиційно асоціюється з донецьким краєм». Бажання мовця свідомо зекономити мовні засоби — основна причина появи усічень у мас-медіа.

Прагненням до мовної економії пояснюємо й функціонування іншого ненормативного способу – контамінації основ, що становить собою накладання двох мовних одиниць за асоціативним, фонетичним зв'язком чи без нього (*ефірташ* – накладання слів *ефір* і *Фірташ*, *медвенутін* – *Медведев* і *Путін*, *реформофренія* – *реформа* і *шизофренія*, *партіотизм* – *партія* і *патріотизм*).

У цілому ж фактичний матеріал засвідчує надзвичайно активне відантропонімне творення нових слів – від прізвищ відомих політичних і громадських діячів. Таку ситуацію пов'язуємо зі значущістю громадсько-політичних подій у житті кожного, які часто асоціюються із постатями відомих у суспільстві осіб (*ющенківець*, *янучкіст*, *багрянкіст* «послідовник, прихильник особи, названої твірним словом»). У мові сучасних мас-медіа помітна тенденція до відабревіативної деривації, що суперечить поглядам традиційного мовознавства, яке відкидає наявність словотвірної валентності в аббревіатур. Переважна кількість номенів позначає учасників або прихильників політичних партій та блоків, назви яких є мотиваційними, а також явища, пов'язані з ними (*ГРУ-шник* – «працівник Головного розвідувального управління», *еменесник* «працівник Міністерства України з надзвичайних ситуацій та його структурних підрозділів і частин», *нунсівство* – «поведінка, явище, пов'язані із політичним блоком НУ-НС»). Для позначення особи – члена політичного Блоку Юлії Тимошенко є кілька графічних варіантів одного номена: *бютівець*, *б'ютівець* і *БЮТівець*.

Для творення деяких суспільно-політичних назв властива множинність словотвірної мотивації. Так, зокрема, похідні *піарник*, *орго-вик* можуть мотивуватися іменником та дієсловом, *антикорупціонер* — значенням іменників *корупціонер* або *антикорупція*.

Ми зафіксували також інновації на позначення осіб, які функціонують у мові мас-медіа у двох значеннях. Наприклад, новотвір *віддзеркалювач* («Тому пригадати «знакові» культоподії-2006... «ДТ» пропонує дванадцяти безпосереднім «*віддзеркалювачам*» події у ЗМІ» (Дзеркало тижня, 49/06, с. 16)) позначає, по-перше, особу, яка «віддзеркалює» (описує) події у засобах масової інформації — журналіста, і, по-друге, — кореспондента газети «Дзеркало тижня». Друге значення характеризується метафоричною мотивованістю. Різним значенням одного слова відповідають і різні способи творення: суфіксація (*віддзеркалювач* — віддзеркалювати) чи конфіксація (*віддзеркалювач* — «Дзеркало [тижня]»).

Трапляються серед інновацій (здебільшого це стосується назв осіб) і синонімічні одиниці. Так, прихильника чинного президента та пов'язаної з ним політичної сили можуть називати *ющенківцем*, *нашоукраїнцем*, *нунсівцем*, *оранжистом*. Неологізми *регіонал*, *янучкіст*, *дон*, *донець* використовуються для номінації учасників чи прихильників Партії регіонів та їхнього лідера В. Януковича. Як контекстуальні синоніми фіксуємо інновації *аукціоніст* і *перформер* «учасник аукціону». Інколи інноваційні одиниці є синонімами до вже існуючих. Наприклад, номен *читальник* є відповідником до відомого та усталеного *читач*, *рекламіст* — синонімом до *рекламник*. Вибір автором статті тієї або іншої лексеми спричинений суто прагматичними настановами — зацікавити адресатів, посилити виразність написаного тощо.

Останнім часом в українській мові намітилася тенденція до черзкрокового словотвору — деривації переважно абстрагованих назв від прикметників чи дієслів, які відсутні в сучасній мовленнєвій практиці (*долар* — [*доларизувати*] — *доларизація*, *хам* — [*хамізувати*] — *хамізація*, *брутальний!* [*бруталізувати*] — *бруталізація*: «...Ім для початку годилося б наступити собі на горло: відмовитися від *бруталізації* бо-дай там, де не є це конче необхідним» (Літературна Україна, 48/06, с. 5)).

Активізувалися емотивні суфікси зменшеності та згрубілості, які передають здебільшого іронічно-зневажливе ставлення мовців до понять, що називаються (*регіональчик*, *адвокатик*, *вождик*, *сюжетик*).

Часто ознакою безсумнівної новизни дериватів є їхня оказіональність, незвичність для мовців, незрозумілість значення поза контекстом, оскільки вони мають затемнену семантику, експресивну забарвленість і характеризуються ідіоматичністю значення. Наприклад, назва учасника громадських акцій у Києві 2006 р. на честь 64-ї річниці створення УПА – *покровець* – має, на перший погляд, затемнену семантичну мотивованість. Із контексту ми дізнаємося про те, що акція з нагоди річниці УПА проходила 14 жовтня, що, за народним календарем, є святом Покрови (*«Влаштуйте Покрову без крові... Аби уникнути можливих протистоянь, «покрівці»... були згодні на те, щоб акції проводились паралельно»* (Україна молода, 188/06, с. 2)).

Суспільно-політичні інновації у мові засобів масової інформації – потужний клас слів, який безперервно поповнюється новими одиницями. Такі номени яскраво відбивають провідні тенденції сучасного словотвору та репрезентують ціннісно-поняттєві пріоритети мовців. Отже, з'ясування їхніх словотвірних особливостей є одним із важливих завдань вітчизняного мовознавства.

Література

1. Баранник Д. Х. Українська мова на межі століть / Д. Х. Баранник // Мовознавство. — 2001. — № 3. — С. 40—48.
2. Коць Т. А. Функціональний аспект лексичної норми в засобах масової інформації (на матеріалі газет 90-х років ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. А. Коць. — К., 1997. — 16 с.
3. Лук'яненко С. С. Суфіксальні інновації в українському соціально-політичному назовництві / С. С. Лук'яненко // Вісник Запорізького ун-ту : Філол. науки. — 2006. — № 2. — С. 155—162.
4. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. В. Мазурик. — Львів, 2002. — 20 с.
5. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. (зміни в лексиці) / Любов Мацько // Дивослово. — 2000. — № 4. — С. 15—20.
6. Нелюба А. Явища економії в словотвірній номінації української мови / Анатолій Нелюба. — Х. : Майдан, 2007. — 276 с.
7. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Стишов. — К., 2003. — 36 с.

8. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі засобів масової інформації) / О. А. Стишов. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. — 392 с.
9. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття / Любов Струганець. — Тернопіль : Астон, 2002. — 352 с.
10. Тараненко О. О. Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні / О. О. Тараненко // Мовознавство. — 2001. — № 4. — С. 3—19.
11. Шаповал О. В. Комунікативно-стильові параметри вторинної номінації в газетно-журнальній публіцистиці 80—90-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Шаповал. — Дніпропетровськ, 2003. — 20 с.